JAARGANG 2, NR. 1/2

PARMENTIER

MASTURBATIE

met onder meer:

HANS VAN MANEN

ITEKE WEEDA

ROBERT LONG

DRS. P

MARION BLOEM

IVAN WOLFFERS

KAREL REIJNDERS

DRIEK VAN WISSEN

AN STALPERS

MIRJAM VISSERS

PAUL SNIJDERS

COLOFON

PARMENTIER is een uitgave van de *Stichting Randschrift*
Een jaargang telt vier nummers, waarvan één dubbelnummer
PARMENTIER jaargang 2, nummer 1/2, herfst 1990

Redactie: Kees van den Heuvel, Fokas Holthuis, Annelies van Hommelen, Cees van der Pluijm, Anneke van der Putte, Han Rouwenhorst
Beeldredactie: An Stalpers
Vaste medewerkers: Vincent Hunink, Ares Koopman, Paul Sars

Comité van aanbeveling: Adriaan van Dis, A.F.Th. van der Heijden, Monika van Paemel, Drs. P (H.H. Polzer), Johan Polak

Foto voorzijde: An Stalpers
Foto achterzijde: Hans van Manen ('Coming')
Tekeningen: Mirjam Vissers en Paul Snijders (p.8)
Omslagontwerp: Anna Ostrowska
Grafische verzorging: H&R Grafisch Serviceburo, Purmerend

Bijdragen moeten getypt en in viervoud naar het redactie-adres gestuurd worden, met vermelding van naam en adres van de inzender
Alleen bijdragen voorzien van retourporto ontvangen een reactie

Redactie-adres: Postbus 1381, 6501 BJ Nijmegen

Een abonnement kost *f*30,- per jaargang. Prijs van dit nummer *f*17,50
Maak het verschuldigde bedrag (voor losse nummers vermeerderd met *f*3,- verzendkosten) over op giro 5647814 ten name van J. van der Putte/Randschrift te Nijmegen, onder vermelding van het gewenste

Abonnementen worden stilzwijgend verlengd; opzegging kan slechts geschieden vóor toezending van het laatste nummer

ISBN 90 70415 11 9
ISSN 0169-2739
oplage 750 exemplaren

Vincent Hunink

MANUS LAEVA

Termen voor zelfbevrediging bij Martialis

Bij veel thema's in de geschiedenis van de seksualiteit leveren de Grieken en Romeinen aardige vergezichten op. We kunnen er vaak een verrassend andere kijk op seksueel gedrag zien en daardoor onze door de negentiende- en twintigste-eeuwse wetenschap gevormde denkpatronen relativeren.
Het onderzoek naar antieke seksualiteit is pas de laatste tien, vijftien jaar van de grond gekomen. Maar nu staat dat terrein dan ook volop in de belangstelling. In ruimere zin geldt dat eigenlijk voor alle aspecten van het dagelijkse leven en privé-leven in de oudheid.[1]
Wie echter hoopvol gestemd gaat zoeken naar antieke teksten over zelfbevrediging, komt bedrogen uit. In de antieke literatuur is genoeg over seksualiteit en seksuele relaties te vinden, maar soloseks werd blijkbaar als te intiem, of misschien te banaal beschouwd. In 1979 heeft de Oostduitse classicus Werner Krenkel al het materiaal bijeengesprokkeld.[2] Zijn artikel is 'lijvig' te noemen, maar hij vat het onderwerp dan ook in de ruimst denkbare zin op. Zo behandelt hij ook de beeldende kunsten en maakt hij uitstapjes naar 'moderne' wetenschappelijke inzichten over het fenomeen. Het antieke literaire materiaal is al met al bedroevend beperkt.
Het valt op dat alle hogere literaire genres, zoals epos, tragedie en geschiedschrijving geheel ontbreken: alleen genres als komedie, satire en epigram leveren wat op. Maar dan nog is het beperkt. Zo is er in Petronius' beruchte *Satyricon* (midden eerste eeuw na Chr.) vrijwel niets te vinden. De hoofdpersoon Encolpius lijdt hier aan impotentie en komt dus aan zelfbevrediging niet eens toe. Zelfs inscripties, die toch meestal als bron dienen voor onderwerpen uit het dagelijks leven, laten het op dit gebied lelijk afweten. Men zette zijn auto-erotische ervaringen niet op grafstenen of muren!
De schaarste van het materiaal wijst er al op dat de antieke houding zeker niet positief was. Bij de Grieken is de algemene waardering van zelfbevrediging op z'n gunstigst 'neutraal' te noemen, bij de Romeinen zat er meestal een negatief trekje aan.[3] Het lijkt hoofdzakelijk iets wat geassocieerd werd met de sociaal zwaksten, de slaven.

Masturbari

Tegen deze achtergrond is het aardig om eens wat nader te kijken naar de antieke terminologie voor 'zelfbevrediging'. Ons woord *masturberen* komt rechtstreeks uit het Latijn. De Romeinse epigrammendichter Martialis (ca. 40-101 na Chr.) is de eerste die het werkwoord *masturbari* gebruikt. Bij wijze van hommage aan hem beperk ik me verder tot zijn dichtwerk.
We vinden *masturbari* voor het eerst in een epigram (9,41) uit ongeveer 93 na Chr.:

Neuken, Ponticus, doe jij niet, maar je linkerhand
gebruik je voor de liefde: dat is jouw vriendin.
Vind je dat best? Het is een misdaad, zeg ik je,
een zware, zo zwaar als jij je nauwelijks voor kunt stellen.
Drie kinderen maakte Horatius met één keer neuken,
Mars verwekte er bij Ilia twee met één keer!
Alles was weg, als beiden hadden gemasturbeerd,
en hun laag genot gevonden hadden door hun handen.

Ponticus, hoor maar eens wat Moeder Natuur je zegt:
'Wat jij steeds met je vingers verspilt, dat is een mens![4]

De tekst roept nogal wat vragen op. Martialis gebruikt het gewone woord 'neuken' (*futuere*) en verder heel gangbare, onopvallende woorden. Daarbij valt het ongebruikelijke, lange woord *masturbatus* ('gemasturbeerd hebbende') nogal op. Verder is het niet zo eenvoudig precies vast te stellen in hoeverre hij zijn woorden ernstig meent. Martialis staat bekend als een lichtzinnig, spottend dichter, maar in de slotregel lijkt hij bijna roomser dan de paus (terwijl hij toch geen christen was). De voorbeelden van een drieling en een tweeling komen uit de Romeinse mythologie (met Horatius is niet de bekende schrijver bedoeld!) en kunnen evengoed serieus als ironisch bedoeld zijn. Volgens Werner Krenkel wilde de dichter met dit epigram niet zozeer een seksuele ethiek formuleren, als wel een knipoog geven naar de bevolkingspolitiek van keizer Domitianus. We hoeven de tekst dus niet al te zwaar op te vatten. Wel wordt *masturbari* er hoe dan ook negatief in bezien.

Dat is ook het geval in een ander epigram van Martialis (11,104). Daarin is sprake van Phrygische slaven die zich stiekem aftrekken bij het zien van Hector die zijn vrouw berijdt. De lange vorm *masturbabantur* ('ze masturbeerden') vult daar bijna een halve versregel. Dat klinkt wat plechtstatig en zwaar en wekt daardoor de indruk ironisch en spottend te zijn bedoeld.
Een spoor van *masturbari* vinden we verder nog in het zelfstandig naamwoord *masturbator*. Slechts eenmaal komt dat voor, in een kort epigram dat diende als een soort Sinterklaasversje bij een kadogegeven slavin (14,203):

Ze beweegt zo met haar kont, en doet zo geil, dat zelfs Hippolytus een masturbator worden zou.[5]

Alweer gewone en banale woorden, waaronder het zeldzame *crissare* ('met de kont bewegen'), en een voorbeeld uit de mythologie, ditmaal de Griekse. De legendarisch kuise Hippolytus zou zich niet meer kunnen bedwingen bij deze slavin... *Masturbator* heeft hier volgens mij dezelfde enigszins ironische waarde als het werkwoord in de bovengenoemde gevallen.[6]

Etymologie
Buiten deze drie plaatsen bij Martialis komt het woord in de hele Romeinse literatuur niet voor (enkele losse nevenvormen in late bronnen daargelaten)[7]. Het wordt niet gebruikt in medische of filosofische geschriften en heeft dus blijkbaar niet, zoals in later eeuwen, de status van officieel, 'net' woord gehad. Waar had Martialis het dan vandaan?
De etymologie van *masturbari* geeft helaas weinig uitsluitsel. Hoezeer de taalkundigen over de verklaring van het woord met de handen in het (hoofd)haar zitten, moge blijken uit een recente monografie van de Finse geleerde Tuomi.[8] Hij beschrijft de drie meest gebruikelijke afleidingen: (1) van een Griekse woord *mastropeuein* 'koppelen, verleiden'; (2) van het Latijnse *manus* 'hand' en *stuprare* 'schenden', 'onteren'; (3) van *mas*, in de betekenis 'mannelijk lid', en *turbare* 'in beroering brengen'. Geen van de drie verklaringen is echt overtuigend. Via een ingewikkelde analyse probeert Tuomi de verklaring van het woord verder terug in de geschiedenis te vinden. Het gaat dan niet meer om Latijn of Grieks, maar om de door geleerden gereconstrueerde Indo-Europese moedertaal, die de bron zou zijn van bijna alle talen die in Europa en Azië worden gesproken. Tuomi suggereert onder meer de volgende achterliggende Indo-Europese grondwoorden: *me-* 'ik'; *mê-, mô-, mə-* 'willen, streven'; *mâ-* 'primitief ik, lichamelijkheid'; *mâ-* 'rijpheid'; *mâ-* geheim, intiem'; *mas* 'man, mannelijke kracht, creativiteit'; *mə-n-* 'hand, lichamelijkheid, persoonlijk, massa'; *tur-* 'beweging'; en *(s)teu-p-* 'conflict'. Vervolgens begint hij een vrolijk combinatiespel in het Latijn: het element 'ik' zou zitten in *manus, mas* en *turbare*; 'wil' in dezelfde trits; 'lichamelijkheid' en 'kracht' in dezelfde trits plus *turbari*; 'menigte' in *manus, turba en turbari* en 'conflict' in *manus, mas, turbare, turbari, stuprum* en *stuprare* (p.30).
Een welwillende lezer kan hierin nog een moedige poging zien om de bestaande verklaringen samen te smelten. Maar een minder welwillende lezer haalt er eenvoudig zijn schouders over op: met een negenvoudige verklaring van alleen nog maar het elementje *mas* komen we natuurlijk niet verder. Het grote Vieze Woordenboek van het Latijn, J.N. Adams' *The Latin sexual vocabulary*[9] vat de situatie voor niet-taalkundigen treffend samen: 'The etymology of *masturbor* is a mystery.' Adams suggereert dat het om een verouderd woord gaat, dat door Martialis nieuw leven is ingeblazen (p.209-211). De ondoorzichtige structuur wijst er in elk geval op dat hij het waarschijnlijk niet zelf bedacht heeft.

Martialis' gebruik van *masturbari* heeft in de literatuur van de oudheid geen navolging gevonden, voor zover bekend. Bij ontbreken van verder materiaal blijven we dus grotendeels in het duister tasten over de precieze herkomst, gevoelswaarde en het gebruik van het woord. Een droeve constatering, maar het is niet anders. Ik schreef hierboven dat het woord bij Martialis enigszins ironisch en spottend overkomt. Maar bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal is dit niet meer dan een voorzichtige suggestie.

Andere woorden
Masturbari was in geen geval het normale woord bij de Romeinen. Evenals wij gebruikten ze vermoedelijk allerlei gewone, ordinaire en obscene termen. *Fricare* 'wrijven' schijnt het meest gangbaar en ordinair geweest te zijn, dus ongeveer ons 'rukken' (Martialis gebruikt het in 11,29,8). Verder komen we woorden tegen als *trusare* 'douwen' en *futuere*, eigenlijk 'neuken'; het wat nettere *tractare* 'trekken' en *sollicitare* 'beroeren'; of woorden met een wat onduidelijke status zoals *molare* 'vermalen' en *radere* 'schrapen'. Echte eufemismen waren er ook: *tangere* 'aanraken' en *fovere* 'koesteren' zijn daarvan fraaie voorbeelden.[10]
Toch komen zulke woorden maar sporadisch voor. Het meest vinden we bij Martialis nog omschrijvingen en toespelingen die betrekking hebben op 'vingers' en 'handen'. In het boven geciteerde langere gedicht waren daarvan al voorbeelden te zien: *door hun handen, met je vingers*. De hand komt soms op zichzelf in deze zin voor (bijvoorbeeld 2,43,14), maar wordt meestal voorzien van een bijvoeglijk naamwoord. In het boven vertaalde gedicht deed Ponticus het met zijn *(manus) laeva*, zijn 'linkerhand'. Dat gebeurt ook in 11,58,11; 11,73,4 en bij andere auteurs[11]. Het is natuurlijk niet zo dat de Romeinen het massaal met links deden. Eerder moeten we bedenken dat het bijvoeglijk naamwoord 'links' voor de Romeinen een speciaal ongunstige klank had. Bij Martialis zijn andere ongunstige combinaties bij voorbeeld *manus fututrix* 'neukhand' (11,22,4) en *manus blanda* 'vleiende hand' (6,23,3). Soms wordt de hand wel aangeduid als 'rechts', maar blijkt het te gaan om gevallen waar een tweede persoon de ander masturbeert[12]. Bij Martialis doet een vrouw dat bij een man (11,29,1). In zulke gevallen is de rechterhand voor degene die de handeling ondergaat toch een linkerhand!

De dichter die *masturbari* voor het eerst in de literatuur gebruikt, heeft dus al met al niet veel goede woorden over voor het verschijnsel dat hij ermee aanduidt. *Masturbari* met afleidingen komt maar driemaal bij hem voor, en het precieze gebruik en de etymologie van het woord zijn nog in dichte nevelen gehuld. Na hem raakte het blijkbaar in onbruik. De betrekkelijk schaarse andere woorden en uitdrukkingen die hij bezigt, hebben vaak een negatieve klank.

In Martialis' ogen was het veel beter om je gerief te halen bij een vrouw of bij een slaafje. Zijn zachtmoedige en vaak ontroerende versjes over slavenjongens geven onmiskenbaar aan waar zijn eigen voorkeur lag.

Noten:

1. Een goed en genuanceerd beeld van (mannelijke) seksualiteit bij de Romeinen geeft: Lex Hermans, *Pederasten en passieven*, Diss. Leiden 1990. Een recente literatuurlijst over seksualiteit in de antieke wereld is te vinden in: David M. Halperin, *One hundred years of homosexuality and other essays on Greek love*, New York/London 1990.
2. Werner A. Krenkel, 'Masturbation in der Antike' in: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck Universität Rostock* (Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe) 29, 1979, 159-172.
3. Zie John P. Elia, 'History, etymology and fallacy: atttitudes toward male masturbation in the ancient western world', in: *Journal of Homosexuality* 14 (3/4) 1987, 1-19.
4. Vertaling van de auteur uit: *M. Val. Martialis. Epigrammata* trecognovit brevique adnotatione critica instruxit. W.M. Lindsay Oxford 1977.
5. Idem.
6. Martialis heeft nog steeds de reputatie van vrijzinnige, vrolijke pornograaf. In werkelijkheid worden in zijn werk de meeste aspecten en vormen van seksualiteit met spot of afkeuring bezien, grotendeels in overeenstemming met de algemeen geldende Romeinse opvattingen. Hierover: J.P. Sullivan, 'Martial's sexual attitudes', in: *Philologus* 123, 1979, 288-302.
7. Charisius, *Artius grammaticae* 1,V,473,21 (ed. Barwick) heeft een werkwoordsvorm *masturbo*. Een aantekening uit de vijfde eeuw in een Martialishandschrift noemt bij 11,29 een zelfstandig naamwoord *masturbio*. Een late en onzekere inscriptie (L.A. Muratori, *Novus Thesaurus veterum inscriptionum*, Milano 1739-1742, 927, 15) geeft een vorm van het zelfstandig naamwoord *masturbatio*. Deze woorden komen verder niet voor in de Latijnse literatuur.
8. Raimo Tuomi, *Syntax und Etymologie des lateinischen Verbs* masturbari/masturbare, *mit einem Appendix über* mascarpio, Turku 1989.
9. J.N. Adams, *The Latin sexual vocabulary*, London 1982.
10. Voor een volledig overzicht zie Adams, 208-211.
11. Lucilius (tweede eeuw voor Chr.) heeft de fraaie regel *at laeva lacrimas muttoni absterget amica* 'maar de linkerhand, de lieve, wist de tranen van de pik'. Verder bij voorbeeld Ovidius, *Ars Amatoria* 2, 706; en de anonieme *Priapeia*, 33, 6.
12. Van de vroeg-Romeinse komediedichter Plautus (eind derde, begin tweede eeuw voor Chr.) is voor de rechterhand zelfs een omschrijving *manus pullaria* 'jongetjeshand' overgeleverd. 'Jongetje' is dan te verstaan als 'lievelingsslaafje'. Een man doet het met rechts bij een man in Juvenalis, *Satiren*, 6, o 24.